

مدل سیستمی پیشگیری از فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه

محمد خلیلی کلاریجانی^۱محمدعلی خیراللهی^۲ تاریخ دریافت: ۹۹/۱/۱۵علی فقیهی^۳ تاریخ پذیرش: ۹۹/۲/۵

چکیده

فساد اداری با انواع و اشکال مختلف و تبعات سوء آن، از دیدگاه اسلام بعنوان یک معضل اخلاقی و هم به مثابه یک چالش قانونی در نظر گرفته می‌شود. این پدیده ناشی از برخی عوامل شخصی، اقتصادی، فرهنگی، قضایی و سیاسی است. فساد اداری در اقسام گوناگون خود حتی در نهادهای فرهنگی (همچون سازمان اوقاف و امور خیریه) روز به روز ابعاد جدیدی به خود می‌گیرد و آثار اجتماعی مضری را از خود به جای گذاشته و سبب فاصله گرفتن مردم از نهادهای اداری و کاهش اعتماد عمومی شده است. گستردگی اراضی و املاک و تنوع و فراوانی اموال موقوفه در کشور به حدی است که با تصور تخلف در مقیاس کم و کوچک در این حوزه می‌تواند حجم وسیعی از فساد اداری را شامل شود و به همان نسبت هم فرآیند پیشگیری از بروز این فساد می‌تواند پیچیده و متنوع باشد. لذا تمهید مدلی سیستمی که به دور از سلاقی و بر اساس استانداردهای مورد عمل از منظر فقه و حقوق طراحی شده باشد، اجتناب ناپذیر است. این پژوهش که بصورت نظری و کاربردی و استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته، سعی دارد به طراحی مدلی سیستماتیک بمنظور پیشگیری از بروز فساد با بکارگیری منابع فقهی و حقوقی برای صیانت از سازمان اوقاف و امور خیریه بپردازد. بر اساس یافته‌های پژوهش، سازمان اوقاف، جهت صیانت از این دستگاه، ناگزیر از اقدامات علمی و عملی است. همچنین بمنظور تحقق صیانت حداکثری از سازمان، طراحی مدل سیستماتیک بهترین انتخاب خواهد بود.

کلمات کلیدی: پیشگیری، سیستم، سازمان اوقاف و امور خیریه، فقه و حقوق، فساد، نظارت.

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فقه و حقوق، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران

Mohammad7746@yahoo.com

^۲ استادیار، گروه فقه و حقوق، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران (نویسنده مسئول)

Dr.kheirollahi@hotmail.com

^۳ استادیار، گروه فقه و حقوق، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران

Faghihi.ali@yahoo.com

مقدمه

حکومت از دیدگاه اسلام در برقراری قسط و عدالت اجتماعی به عنوان بستر تعالی معنوی افراد نقشی اساسی دارد. با توجه به این موضوع، می‌توان به ماهیت فساد اداری پی برد که اخلال در عملکرد بایسته نظام اداری جامعه اسلامی است به گونه‌ای که آن را از اهداف مورد نظر بازدارد. از دید قرآن کریم و احادیث معصومین (ع)، فساد اداری، پیامدها و آسیب‌های بسیاری، هم برای مرتکبان فساد و هم برای جامعه در ابعاد مختلف به بار می‌آورد؛ از جمله اینکه موجب خسران دنیوی و کیفر قضایی، و نیز عقوبت اخروی می‌شود و با تضعیف نظام سیاسی و تخریب سامانه اقتصادی و ترویج انحرافات اخلاقی، عدالت اقتصادی را نابود می‌کند، فرهنگ جامعه را دگرگون می‌سازد و حکومت اسلامی را در معرض فروپاشی و نفوذ و سلطه بیگانگان قرار خواهد داد. با دقت در منابع اسلامی و بویژه سیره امام علی (ع) در دوران حکومت پنج ساله آن حضرت، می‌توان به الگوی جامع و همه‌جانبه‌نگری در برخورد با فساد اداری دست یافت که در تمام زمینه‌ها از سازوکارهای اداری گرفته تا بسترهای فرهنگی - اجتماعی، سیاست‌های اقتصادی و سامانه قضایی را در برمی‌گیرد. در احکام مربوط به وقف آنچه اکثر علما بر آن اتفاق نظر دارند این است که در وقف، دوام شرط است. بر خلاف حبس که می‌شود آن را تا مدت معین قرار داد. در حبس ملک از مالکیت حابس خارج نمی‌شود و به ارث هم می‌رسد و تصرفات غیر منافی با حبس هم در آن جایز است، بر خلاف وقف در تمام این امور. در تعاریف فقهی که از وقف صورت گرفته به روایات متواتر در این خصوص استناد شده و عبارت «حسب الاصل و تسبیل المنفعه» که تضمین پایداری و بقای همیشگی موقوفات و خیرات و حسنات آن می‌باشد را در یک اجماع غالب مبنای تعریف وقف به شمار آورده‌اند. به کار رفتن تعبیری چون «باقیات الصالحات» و «صدقه جاریه» در آیات و روایات ما، غیر از آنکه دوام وقف را مد نظر قرار داده، بیانگر نوع نگرش اسلام به وقف و اهمیتی است که در تأمین زندگی دنیوی و تضمین حیات اخروی دارد و لذا پایداری و دوام نهاد وقف و به تبع آن جاری بودن حسنات آن را باید سوای قواعدی که وصف تأیید را لازم و واجب فرض نموده، مدیون متولیان و مدیران موقوفات دانست که به مثابه امنای واقفین و شریک در اجور حسنه ایشان، اجرای هرچه بهتر نیت و نگهداری اصل موقوفه را اولویت امور خود قرار داده‌اند.

پس اگر اموال و املاک وقفی را امانتی بر عهده متولیان آن بدانیم بر اساس آموزه‌های اسلام عزیز که در قرآن کریم سپردن امانت به اهل آن را توصیه کرده است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا...» (نساء/۵۸) و بیان حضرت امیرالمومنین علی (ع) خطاب به یکی از کارگزاران به نام اشعث بن قیس که می‌فرمایند: حکمرانی برای تو طعمه نیست بلکه امانتی است بر عهده‌ات... (نهج البلاغه/ نامه ۵) مصون داشتن اموال موقوفه از آسیب‌های محتمل از جمله سوء استفاده و فساد، حکم شرع و قانون برگرفته از آن است. فساد اداری که بخشی از فساد اجتماعی محسوب می‌شود در واقع آن دسته از اقدامات و فعالیت‌های اشخاص و مأموران دولتی است که ناقض سلامت اداری می‌باشد که بی‌اعتباری نظام سیاسی و ایجاد شکاف میان ملل و حکومت‌ها از نتایج ضروری آن محسوب شده است. مهمترین عهده‌دار این امانت مهم در کشور ایران، سازمان اوقاف و امور خیریه است. سازمانی که بر اساس ماده یک قانون تشکیلات و اختیارات مصوب ۱۳۶۳ اداره امور موقوفات عام، که فاقد متولی بوده یا مجهول التولیه است و موقوفات خاصه در

صورتی که مصلحت وقف و بطون لاحقۀ یا رفع اختلاف موقوف علیهم متوقف بر دخالت ولی فقیه باشد را برعهده دارد. با این فرض، این مسئله مطرح می‌شود که چگونه می‌توان آسیب‌های محتمل در فرایند مصون نگاه داشتن اموال و املاک موقوفه و به طور کلی هر آنچه در حیطه‌ی مسئولیت سازمان اوقاف و امور خیریه است را به حداقل رساند بنحوی که درصد آسیب‌ها و سطح سلامت لازم در مجموعه به آسانی ممکن شود. واضح است که عوامل موثر در سلامت یا آسیب پذیری مجموعه‌ی سازمان اوقاف علاوه بر آیین نامه‌ها و قوانین و مقررات، عبارتند از: کارکنان سازمان، واقفین، متولیان؛ مباشران؛ ناظران و سطوح مسئولیت‌پذیری (از نظر شرعی و قانونی) احکام مترتب بر موقوفات و... که هر کدام از این پارامترها می‌تواند متغیری برای پژوهشی مستقل باشند. به منظور مبارزه‌ی همه جانبه با فساد اداری در این سازمان علاوه بر اقدامات سرکوبگرانه که حاکی از اتخاذ سیاست جنایی واکنشی است باید اقداماتی از قبیل اتخاذ سیاست‌های کلیدی و داشتن برنامه‌ی همه جانبه و عمومی، به منظور مطالعه و پیشگیری از فساد اداری، تشکیل نهادهای مستقل که مسئولیت انجام فعالیت‌های تبلیغی، آموزشی و پیگیری اصلاحات ساختاری در سازمان‌ها را در جهت کاهش امکان فساد و افزایش شفافیت کارکردی و عملکردی در بخش عمومی را عهده دار باشند، انجام نظارت‌های قانونی برای فراهم آوردن توان لازم جهت کنترل بیشتر مقام‌های اجرایی، ایجاد خطوط ارتباطی و حمایت از مخبران، انتخاب قضات سالم، پاسخگویی و نظارت مدنی و توجه به احیا و آموزش ارزش‌های اخلاقی که حاکی از اتخاذ سیاست جنایی پیشگیرانه است، صورت پذیرد. همه‌ی این اقدامات در اسلام مورد توجه و عنایت شارع مقدس و قانونگذار قرار گرفته است. با توجه به مقدمات بیان شده، طراحی مدلی سیستماتیک برای پیشگیری از بروز فساد در سازمان اوقاف و امور خیریه با استفاده از منابع فقهی و حقوقی برای صیانت از سازمان؛ هدف نهایی این پژوهش خواهد بود. لذا جهت دستیابی به این مهم باید ابتدا به سه سوال اصلی این پژوهش پاسخ گفت:

۱. برای پیشگیری از بروز فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه چه سازوکارهایی وجود دارد؟

۲. ابعاد پیشگیری از فساد در امور موقوفات کدام است؟

۳. عوامل موثر در سلامت یا آسیب پذیری مجموعه‌ی سازمان اوقاف کدام است؟

ضرورت انجام این پژوهش

حقوق اداری در حوزه عمل و اجرا به ضمانت اجرا نیازمند است. ضمانت اجرای آن، حقوق کیفری است. حقوق کیفری از طریق اعمال مجازات‌ها در حق مجرمین مفسد اداری به حمایت از حقوق اجتماعی می‌پردازد. جرم ثبتی فعل یا ترک فعل کارمندان اوقاف و مسائل فقهی رسمی در نقض قوانین و مقررات ثبتی است. جرائم ثبتی مجموعه‌ای از جرائم عمومی، انتظامی، خطاهای کیفری و امور خلافی می‌باشد. کیفرهای اداری زیر مجموعه مجازات‌های بازدارنده می‌باشد که عبارتند از حبس، جزای نقدی، لغو پروانه و انفصال. ویژگی‌های مهم قوانین اداری و حقوق ثبت عبارتند از: استحکام بخشی به مالکیت، تولید امنیت قضایی و اقتصادی، درآمدزایی، خاصیت لازم‌الاجرای و آمریت، تردید و انکارناپذیری. ضرورت دیگر در آن است که امور اداری یکی از امور مهم دنیای امروز است که اهمیت و اعتبار آن بر هیچ‌کس پوشیده نیست. در خصوص اهمیت این موضوع به همین اکتفا می‌کنیم که خداوند تبارک و تعالی برای اعلام جلال و منزلت قضا، قاضی را خلیفه الله (جانشین خدا در زمین) قرار داده و در قرآن کریم می‌فرماید: «یا داوود انا جعلناک فی الارض فاحکم بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی» (ص/۲۶).

هم اکنون نیز صدور ابلاغ امور سیستماتیک اداری، توسط رئیس قوه قضاییه و معاون وی که هر دو منصب قضایی دارند و از مقام شامخ ولایت، ماذون هستند، صادر می‌گردد و امور اداری طبق ماده یکم وابسته به قوه قضاییه است و شرایط احراز سمت کارمندی و اداری تقریباً همان شرایط گزینش و احراز سمت قضاوت است. اما با همه وجود این اشخاص در مسئولیت‌ها و تعهداتی دارند که گاه سرپیچی از آن‌ها باعث ضمانت اجرای قانونی برای آن‌ها می‌شود و مرتکب تخلف و جرم می‌شوند. بنابراین با توجه به موارد ذکر شده، اهمیت و ضرورت بحث بیش از پیش روشن می‌گردد.

پیشینه پژوهش

درباره موضوع این پژوهش، تحقیقاتی مرتبط وجود دارد از جمله:

۱- مقاله‌ی «تحلیلی بر مدیریت منابع مالی و سیاست‌های دستگاه‌های فرهنگی در انطباق با تکالیف مقرر در کنوانسیون مریدا» که توسط محمد باقری و همکاران در نشریه شماره ۴ دوره دوم سیاستگذاری عمومی در سال ۱۳۹۵ نگاشته شده است بیان می‌دارد: «کنوانسیون جهانی مبارزه علیه فساد به عنوان اولین سند معتبر بین‌المللی و دارای ضمانت اجرایی است. درخصوص پیشگیری از فساد، گامی بلند برای نیل به حقوق و آزادی‌های بنیادین بشری تلقی می‌شود. آرمان بزرگ همه حقوق و اصولی که در متن این سند از سوی تدوین کنندگان طرفداران حقوق بشر و همه خردمندانی است که از پیامدهای تلخ فساد در ابعاد مختلف زندگی بشرآگاهی دارند. با توجه به تأکید این کنوانسیون بر شفافیت در مدیریت منابع مالی، هدف این پژوهش بررسی مدیریت منابع مالی دستگاه‌های فرهنگی (سازمان اوقاف و امور خیریه و سازمان حج و زیارت) و مشکلات موجود است که در چهارچوب قوانین، سازمان‌ها را در این رابطه مورد بررسی قرار می‌دهد. در بخش نتایج این پژوهش هم عنوان شده است که: یافته‌ها حاکی از وجود ابهامات و عدم شفافیت‌های متعددی در قوانین و آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های سازمان‌های حج و زیارت و اوقاف و امور خیریه می‌باشد که می‌تواند بسترساز بروز فساد در بخش‌های مختلف این دو سازمان باشد.

مقاله‌ی «کارآمدی قانون مقابله با فساد اداری در حقوق ایران (با رویکرد کنوانسیون مریدا) که توسط مصیب حسن‌زاده و همکاران نگاشته شده و در چهارمین همایش ملی حقوق ارزیابی کارآمدی قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۶ دانشگاه آزاد میبد منتشر شده است، بیان داشته: امروزه مبارزه با فساد مالی مورد توجه کشورها قرار گرفته، به طوری که کشورها را به سمت همکاری بین‌المللی و مبارزه با فساد در عرصه داخلی هدایت کرده است. یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی در مبارزه با فساد، کنوانسیون مبارزه با فساد (مریدا) و از طرفی مهم‌ترین سند قانونی در عرصه داخلی قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد است. این نوشتار ناظر به بررسی تطبیقی کنوانسیون مریدا و قانون ارتقای سلامت نظام اداری است که مبین تأثیرپذیری این قانون از کنوانسیون مذکور در زمینه‌های مختلف است. واضح است که به موازات تدوین قانون نمی‌توان از پیش شرط‌های مقابله با فساد اداری از جمله تقویت نهادهای مدنی، آزادی‌های رسانه‌ای و نیز کوچک کردن دولت و نظام اداری چشم پوشی کرد. البته این را باید مد نظر داشت که در سال ۱۳۸۷ قانون مقابله با فساد اداری توسط نمایندگان مجلس و برای دوره سه ساله به شورای نگهبان ارجاع ولی متأسفانه با ایرادهای زیادی مواجه شد تا اینکه در سال ۱۳۹۰ توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تصویب گردید و در پایان مدت

سه ساله آزمایشی باز مجمع این قانون را تصویب نمود و به اذعان رهبر معظم انقلاب اسلامی اقدامات عملی و کارساز نمی‌باشد و کارآمدی قانون را در معرض خطر قرار داده است در حالی که موضوع ابلاغی بسیار مهم، اما بازخورد ابلاغی بسیار ضعیف می‌باشد. مقاله‌ی «بررسی ابعاد حقوقی قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰» که توسط نیلوفر شاه زمانی دانشجوی دانشگاه آزاد میبد در سال ۱۳۹۵ نگاشته و در سومین همایش بسترهای فساد مالی و اداری در نظام حقوقی ایران با رویکرد اصلاح و توسعه نظام حقوقی منتشر شده است. بیان می‌دارد: فساد، توزیع عادلانه فرصت‌های اقتصادی و درآمدها، برقراری عدالت اجتماعی و افزایش رفاه عمومی، حذف انحصار طلبی، رفع تبعیضات ناروا و ایجاد نظام اداری سالم را تحت تاثیر قرارداد و سبب کاهش کیفی سرمایه اجتماعی کشور می‌گردد. از این رو همواره در سطح سیاستگذاری‌های کلان جمهوری اسلامی ایران مبارزه با فساد مورد توجه قرار گرفته است. غرض قانونگذار از تصویب قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد در سال ۱۳۹۰ تامین گردیده است. از آنجایی که قانون مذکور، از حیث تقنینی نقطه عطفی جامع در مبارزه با فساد تلقی می‌شود و ابعاد مختلف پیشگیری از فساد و مقابله با آن را مدنظر قرار داده و الگوهایی را برای رسیدن به اهداف مربوط به مبارزه همه جانبه با فساد ارائه کرده است، در نتایج تحقیق هم ذکر شده که: براساس بررسی‌های میدانی انجام شده در رابطه با اجرایی شدن این قانون، ملاحظه می‌گردد که با وجود گذشت نزدیک به ۵ سال از تصویب آن، هنوز بخش قابل توجهی از آیین‌نامه‌های لازم برای اجرایی شدن آن تصویب نشده است و در برخی موارد هم که آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های لازم تصویب شده اند، به دلیل مشکلات اجرایی از جمله عدم تصویب و تخصیص بودجه الزام برای این مقررات، اجرای قانون با مشکلات متعدد و موانع جدی روبه رو شده است بنابراین یکی از موانع کاهش و کنترل فساد در حوزه‌های موضوعی آن به عدم اجرای صحیح و موثر این قانون باز می‌گردد. از این رو لازمه بهبود شاخص فساد تمهید اجرایی شدن همه جانبه قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد است.

گزارش کمیته‌ی مستقل مشترک نظارت و ارزیابی مبارزه علیه فساد اداری با موضوع «پیشرفت‌های مبارزه علیه فساد اداری وزارت ارشاد، حج و اوقاف» کشور افغانستان. در خلاصه‌ی این گزارش آمده است: بر اساس مکتوبی که وزارت ارشاد، حج و اوقاف به وزارت مالیه فرستاده است به معین اداری و مالی وزارت ارشاد، حج و اوقاف سپرده شده که کمیته‌ای را تاسیس نموده تا بر تطبیق طرح مبارزه علیه فساد اداری نظارت کرده و گزارش تهیه کند. در نتایج این گزارش هم آمده است: در طول بازنگری کمیته مستقل مشخص گردید که اکثر کارمندان وزارت ارشاد، حج و اوقاف (۲۱ تن از جمله ۲۵ تن که با آن‌ها مصاحبه شده است) از طرح مبارزه با فساد آگاهی نداشتند و از آنجا که ارزیابی خطرات ناشی از فساد اداری یکی از اجزای لازم برای طرح مبارزه با فساد است و این ارزیابی می‌تواند عناصر مهم معروضیت‌های فساد را تشخیص دهد. کمیته با بیان اینکه این طرح یک سلسله مشکلات تکنیکی شامل اهداف، فعالیت‌ها، مبدأ و شاخص‌هایی که نمی‌توانند به هدف مبارزه با فساد اداری رسیدگی نمایند، دارد. در سفارشات این گزارش با فهرست و موضوع‌بندی اهداف، تکالیفی را برای وزارت مورد نظر پیش‌بینی کرده و راهبردهایی را مشخص کرده است شامل: لزوم ارزیابی خطرات برای تشخیص ساحات معروض به فساد، ظرفیت سازی تفتیش داخلی، ایجاد مکانیزم‌های ارزیابی در موقوفات، جمع آوری آماری از املاک و اموال موقوفی درآمد زا و....

فساد اداری

ارتکاب هر عملی که مخالف احکام و مقاصد شریعت اسلام باشد معصیت و فساد به حساب می‌آید. حالا اگر این معصیت از طریق اداره صورت گیرد و یا ناشی از عمل اداری باشد صفت اداری بخود گرفته و فساد اداری نامیده می‌شود. هرچند معصیت-هایی که امروزه ما از آن‌ها به نام فساد اداری یاد می‌کنیم، در طول تاریخ حکومت‌ها و در طول تاریخ اسلام کم و بیش وجود داشته است اما این معصیت‌ها به نام فساد اداری یاد نمی‌گردیدند. بلکه این معصیت‌ها طی قرون اخیر به نام «فساد اداری» مسمی شدند. در اصطلاح «فساد اداری» یک اصطلاح جدیدی است که وارد علم اداری شده است. از همین جهت است که اگر به کتاب-های مذاهب فقهی مراجعه گردد، بحثی به نام «فساد اداری» در آن‌ها وجود ندارد؛ بلکه هر کدام از مصادیق جرایم فساد اداری، با نام‌های خاص خود مورد توجه فقها بوده‌اند. اما علما و دانشمندان اسلامی عصر جدید، کوشش کردند معصیت‌های ناشی از اداره را از دیدگاه شریعت اسلام تعریف کنند. بر همین اساس تعریف‌های زیادی ارائه کرده‌اند از جمله، برخی از دانشمندان اسلامی در مفهوم اداره در اصطلاح شرعی گفته‌اند که عبارت است از تنظیم و اداره منابع بشری در جهت تحقق اهداف حکومت اسلامی در احکام شرعی. بنابراین، اساس نظام اداری جامعه اسلامی بر مبنای عدل و اصلاح است که هر دو در تضاد ماهوی با فساد قرار دارد. آیات قرآن کریم نیز بر اساسی بودن عنصر عدالت در حکومت الهی تأکید می‌کند: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید/۲۵) براسستی (ما) پیامبران خود را با دلایل آشکار روانه کردیم و با آن‌ها کتاب و ترازو را فرود آوردیم تا مردم عدالت را برپا دارند. مراد به انزال میزان، انزال اسباب آن است و امر به اعداد آن و نزد بعضی مراد به آن عدل است که مستلزم سیاست مدنی است و سبب انتظام امور و موجب آن دفاع (در برابر) اعدای دین (است). در آیات دیگر آمده است: «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» (نساء/۱۰۵) ما این کتاب را به حق بر تو نازل کردیم تا میان مردم به (موجب) آنچه خدا به تو آموخته است، داوری کنی و زنهار جانبدار خیانتکاران مباش. در روایات اسلامی نیز به جایگاه عدل در اداره جامعه اینچنین اشاره شده است: «إِنَّ أَعْدَلَ مِيزَانُ اللَّهِ سَبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ وَنَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ فَلَا تُخَالَفُهُ فِي مِيزَانِهِ وَلَا تُعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۲۲۴) همانا عدالت میزان خداوند سبحان است که در میان خلق قرار داده و برای برپایی و قوام حق نصب فرموده است؛ بنابراین درباره میزان خداوند، با او مخالفت و با سلطنت او معارضه نکنید. در مجموع می‌توان گفت که حکومت در اسلام معادل قوام و اصلاح کار مسلمین در جهت مصالح دنیوی و اخروی آن‌ها بر مبنای عدالت است. درحالی‌که فساد با توجه به معنای لغوی و کاربرد قرآنی آن، درست در نقطه مقابل این امر قرار دارد. بر همین اساس، فساد اداری به هر نوع عملی اطلاق می‌شود که از جانب هر کسی و به هر صورتی و هر انگیزه‌ای انجام گیرد؛ به گونه‌ای که در اهداف و عملکرد نهادهای دولتی اخلال ایجاد و یا آن را از مسیر صحیح خویش منحرف کند.

نظارت و پیشگیری

«پیشگیری» در لغت به معنای جلوگیری، دفع، منع سرایت مرض از پیش، تقدم به حفظ، صیانت، حفظ صحت، جلوی مرض گرفتن آمده است (دهخدا، ۱۳۳۸: ۱۲۳). واژه «پیشگیری» در مفهوم متداول آن در معنای پیش دستی کردن، پیشی گرفتن و به جلوی چیزی شتافتن و همچنین آگاه کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن است. اما در جرم‌شناسی پیشگیری در معنی اول

آن مورد استفاده واقع می‌شود. یعنی با بکار بردن فنون مختلف به منظور جلوگیری از وقوع جرم، به جلوی جرم رفتن و پیشی گرفتن از بزهکاری است (اصفهانی، ۱۳۸۳: ۳۲). از نظر علمی «پیشگیری» یک مفهوم منطقی-تجربی است که همزمان با تأملات عقلانی مشاهدات تجربی از آن ناشی می‌شود. در استنباط مفهوم پیشگیری و مصداق‌های آن دو جهت‌گیری کلی دیده می‌شود. برخی از جرم‌شناسان مفهوم موسعی برای تدابیر پیشگیرانه قائل شده و گروهی دیگر در مفهوم محدود و مضیق آن را بکار می‌برند.

• مفهوم عام یا موسع پیشگیری

پیشگیری در این معنا عبارت است از کلیه اقدامات و تدابیری است که برای مبارزه با بزهکاری صورت می‌گیرد اعم از واکنش-های علیه جرم از قبیل مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی و جبران ضرر و زیان مجنی‌علیه، فردی کردن مجازات‌ها و اعطای آزادی مشروط و استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس و هر اقدامی که برای اصلاح مجرم و جلوگیری از تکرار جرم در آینده صورت می‌گیرد. همچنین سایر نمودهای واکنش اجتماعی که در جهت تقلیل یا از بین بردن علل بزهکاری و قبل از وقوع جرم به منظور خشتی کردن عوامل جرم‌زای محیط زندگی و اجتماعی بزهکار که در تکوین جرم موثرند به عمل می‌آید و نیز فعالیت‌ها و اقداماتی که برای جلوگیری از فعالیت یافتن اندیشه‌های مجرمانه بزهکاران در جامعه صورت می‌گیرد (نجفی، ۱۳۸۳: ۴۶). لذا مفهوم پیشگیری در معنای عام طیف وسیعی از انواع پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمان را اعم از پیشگیری کیفری و غیره کیفری را در بردارد.

• مفهوم خاص یا مضیق پیشگیری از وقوع جرم

در جرم‌شناسی پیشگیرانه، پیشگیری مفهوم مضیق پیدا کرده است. در این مفهوم پیشگیری عبارت است از تعیین و استفاده از مجموع وسایل و تدابیری است که به هدف مهارکردن بهتر بزهکاری از طریق از بین بردن یا خشتی کردن عوامل جرم‌زای محیط زندگی بزهکار بدون توسل به اعمال مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی و قبل از وقوع جرایم در یک جامعه معینی یا یک شهر یا منطقه‌ای از یک شهر به مرحله اجرا گذارده می‌شود. این شیوه پیشگیری از جهات زیر حائز اهمیت است:

✓ این اقدامات پیشگیرانه بایستی قبل از وقوع جرم و نسبت به جامعه آماری معینی و به هدف جلوگیری از ارتکاب جرم باشد.

✓ این اقدامات منحصراً بایستی شامل تدابیر و وسائلی باشد که فاقد خصیصه‌های رنج آور و ارباب آور باشد.

✓ اقدامات پیشگیرانه لزوماً بایستی ناظر به تدابیر حمایتی، از قبیل حمایت‌های انسانی و اخلاقی نسبت به بزهکار در محیط خانواده و مدرسه و محل کار باشد.

بنابراین سیاست جنایی در خصوص پیشگیری خاص، ناظر به تعیین مؤثرترین ابزار و وسایل برای مهار کردن بزهکاری از دو جهت قابل توجه می‌باشد. یکی اینکه اقدامات پیشگیرانه از طریق از بین بردن یا به حداقل رسانیدن تاثیر عوامل جرم‌زای محیط زندگی بزهکار و قبل از وقوع جرم صورت گیرد و دیگری ناظر به از بین بردن فرصت‌های مناسب ارتکاب جرم از مجرمین بالقوه بدون توسل به کیفر یا اجرای آن است. به علاوه پیشگیری خاص یا مضیق شامل انواع مختلفی است که مهمترین آن‌ها عبارتند از پیشگیری اجتماعی و مدل‌های آن و پیشگیری وضعی و تکنیک‌های آن (همراهی، ۱۳۸۵: ۶۵).

نظارت، از مفاهیم آشنا در فرهنگ اسلامی است که به منظور جلوگیری از انحرافات فردی و اجتماعی مورد توجه است. مکتب انسان‌ساز اسلام در نظارت دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که در هیچ یک از مکاتب و دیدگاه‌های مدیریتی نمی‌توان نظیر آن را یافت. از نظر اسلام، نظارت عامل بازدارنده از انحراف و عقب ماندگی کارگزاران و اعتدال و تنظیم اصولی و صحیح آنان است. نظارت، عبارت است از اینکه نظام در زمینه هدف‌های موردنظر از انحراف حفظ شود (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۳۹). نظارت، تطبیق فعالیت‌های یک مؤسسه با اهداف تعیین شده طبق موازین قانونی و همچنین انطباق فعالیت‌های مردم با موازین قانونی و نظم اجتماعی است. نظارت، عبارت است از کنترل و بررسی اقدامات یک مقام یا نهاد حکومتی از سوی مقام یا نهاد حکومتی دیگر که غایت آن حصول اطمینان از باقی ماندن اقدامات یاد شده در حدود و ثغور قانونی است (افجه‌ای، ۱۳۹۰: ۱۴۹). ابعاد نظارت از منظر اسلام که در قرآن و نهج‌البلاغه و سایر منابع معتبر دینی به دفعات آمده است را می‌توان در چهار گروه دسته‌بندی کرد (محمدزاده، ۱۳۹۰: ۱۲):

✓ نظارت الهی

طبق این نوع نظارت، خدا در همه حال ناظر بر رفتار و کردار افراد است و هیچ کس نمی‌تواند لحظه‌ای خود را از دید و نظارت خدا مخفی کند (امامی، ۱۳۹۰: ۲۲۱). خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «ما با علم و آگاهی خویش، تمام اعمال آنها را برایشان شرح می‌دهیم؛ زیرا هرگز از آنها غافل نبودیم» (اعراف: ۷) «آیا انسان گمان میکند که کسی او را نمی‌بیند» (بلد: ۷) «بگو هر کاری می‌خواهید بکنید که به زودی خدا و پیامبر او و مؤمنان در کردار شما خواهند نگرست و به زودی به سوی دانای نهان و آشکار بازگردانیده می‌شوید، پس ما را به آنچه انجام می‌دادید، آگاه خواهد کرد» (توبه: ۱۰۵).

✓ نظارت درونی

ایجاد حالتی در درون فرد است که بدون کنترل یک عامل خارجی، او را به انجام وظایفش متمایل می‌سازد (الوانی، ۱۳۸۱: ۱۳۲). نظارت درونی در قرآن با عنوان «نفس لوامه» بیان شده است؛ یعنی نفسی که انسان را در مقابل نفس آماره کنترل می‌کند تا مبدا از مسیر اصلی منحرف شود. خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: امروز نفس لوامه تو برای حسابگری کافی است (اسراء: ۱۴). قسم به روز قیامت و قسم به ملامتگری (نفس لوامه) که بشر را در مورد گناهان سرزنش می‌کند. (قیامت: ۲-۱).

✓ نظارت عمومی

طبق این نوع نظارت، کلیه افراد موظفند بر اساس تکلیف شرعی، بر امور اجتماعی و رفتار یکدیگر نظارت داشته باشند (فرج‌پور، ۱۳۸۳: ۳۲۰). نظارت همگانی که با عنوان «امر به معروف و نهی از منکر» در قرآن بیان شده است، یکی از واجبات دین مبین اسلام و به عنوان ویژگی برجسته امت پیامبر عظیم‌الشان اسلام است (العالمی، ۱۴۰۱۹: ۸۹).

✓ نظارت مدیریتی

طبق این روش، مدیر در برابر جزء جزء تشکیلات و فرد فرد شاغل در آن مسئول است (نیکزاد، ۱۳۹۵: ۲۳). امام علی (ع) در این زمینه خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «یاران و نزدیکانت را سخت زیر نظر بگیر که از قدرت حکومت سوء استفاده نکنند و به رشوه خواری یا مردم آزاری دست نزنند (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

انواع فساد اداری

پژوهشگران، فساد اداری را در قالب انواع و گونه‌های مختلفی، شناسایی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. در آیات قرآن و روایات اسلامی نیز به انواعی از فساد اشاره شده است که معادل آن را در سامانه اداری جامعه می‌توان مشاهده کرد.

✓ ارتشا

مورد استعمال رشوه معمولاً برای چیزی است که به منظور باطل کردن حق یا اجرای باطلی داده می‌شود (صبوری، ۱۳۸۰: ۱۳۷). ارتشا در اصطلاح حقوق جزا، گرفتن یا قبول (مستقیم یا غیر مستقیم) وجه یا مال یا سند پرداخت وجه یا تسلیم مال از سوی هر یک از مستخدمان و ماموران دولتی یا قوای سه گانه و نیروهای مسلح و... به منظور انجام دادن یا ندادن امری که به سازمان‌ها و ادارات فوق الذکر مربوط است (مهرپور، ۱۳۸۸: ۲۹).

✓ رابطه‌گرایی

خویشاوندگرایی یا گرایش به خاندان و قوم خود در زبان عربی با واژه‌های «عصبیت» و «تعصب» بیان می‌شود. رابطه‌گرایی در علم مدیریت به این معناست که دوستان و خویشاوندان مدیر در خارج از سازمان، ممکن است دوستی و خویشاوندی را با سازمان مد نظر قرار دهند و انتظار داشته باشند که امتیازات ویژه‌ای به آن‌ها تعلق گیرد (امینیان مدرس، ۱۳۸۱: ۷۵).

✓ تقلب و تزویر

بسیاری از مفاسد اداری را که امروزه به وقوع می‌پیوندد می‌توان در زیر مجموعه بحث تقلب و کلاهبرداری و تعبیر دینی آن یعنی غش جای داد. غش در لغت به معنای تقلب و تزویر و خیانت، و در اصطلاح یعنی جنس خوب را با جنس بد مخلوط کردن یا اینکه فروشنده، جنس نامرغوب را به صورت کالای مرغوب عرضه کند به گونه‌ای که مشتری و خریدار نفهمد (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۶: ۱۷۵).

مبانی اعتقادی اسلام در خصوص فساد اداری

همچنانکه خدا به تو نیکی کرده نیکی کن و در زمین فساد مجوی که خدا فسادگران را دوست نمی‌دارد (سوره قصص، ۷۷). در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امیرمؤمنان حضرت علی (ع) در نهج البلاغه به دفعات مبارزه با فساد اداری نمایان و قید گردیده است و این مبارزه با کارگزاران به دلایل مختلف صورت پذیرفته است. سخنان حکیمانه امیرالمؤمنین حضرت علی (ع)، در زمینه عدل و قسط، کتابی گویا و مکتبی نورانی برای همه عدالت خواهان و آزادی خواهان عالم تا قیامت است، از جمله این بیانات: «يَوْمُ الْمَظْلُومِ عَلَى الظَّالِمِ أَشَدُّ مِنْ يَوْمِ الظَّالِمِ عَلَى الْمَظْلُومِ». روزی که ستم‌دیده از ستمکار انتقام کشد، سخت‌تر از روزی است که ستمکار بر او ستم روا می‌داشت» (نهج البلاغه، حکمت ۲۴۱).

«أَتَأْمُرُونِي أَنْ أَطْلُبَ النَّصْرَ بِالْجَوْرِ فِيمَنْ وُكِّتُ عَلَيْهِ؟...» آیا مرا فرمان می‌دهید که پیروزی را طلب کنم، به ستم کردن بر کسی که زمامدار او شده‌ام؟ به خدا سوگند، چنین نکنم تا شب و روز از پی هم می‌آیند و در آسمان ستاره‌ای از پس ستاره دیگر طلوع می‌کند. اگر این مال از آن من می‌بود، باز هم آن را به تساوی به میانشان تقسیم می‌کردم. پس چگونه چنین نکنم، در حالی که، مال از آن خداوند است» (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶).

«وَ أَيْمُ اللَّهِ لَأَنْصِفَنَّ الْمَظْلُومَ مَنْ ظَلَمَهُ وَ لَأَقُودَنَّ الظَّالِمَ بِخِزَامَتِهِ حَتَّى أُرِدَّهُ مِنْهُلَ الْحَقِّ وَ إِنْ كَانَ كَارِهًا» به خدا سوگند که داد ستم‌دیده را از ظالم ستمگر بستانم و مهار ستمگر را بگیرم و به آبخور حق وارد سازم، گر چه تمایل نداشته باشد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۶).

از نظر اسلام، میان فساد حکومت و حاکمان و فساد مردم، رابطه تنگاتنگی وجود دارد. اگر حاکمان، خود فاسد باشند، بنا بر اصل «الناس علی دین ملوکهم»، مردم نیز به فساد گرایش پیدا می‌کنند و اگر مردم فاسد باشند، حاکمان را نیز به سمت و سوی فساد خواهند کشاند و اگر آنان نیز مقاومت کنند، با شورش و... حاکمان صالح را از میان برخواهند و حاکمانی فاسد را بر سرکار خواهند نشاند. این، اصلی است غیر قابل انکار که با اندک تأملی، درستی آن، روشن می‌شود. در تاریخ، شواهد فراوانی را برای این اصل می‌توان یافت. چنانچه مؤلفه‌های دین‌داری اسلامی به خوبی توسط مسلمانان به عمل درآید، بسیاری از عوامل شخصی فساد که ناشی از دنیاطلبی و مادی‌گرایی است، اصولاً بروز نخواهد کرد و در صورتی هم که عوامل بیرونی مانند عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر افراد فشار آورده و زمینه را برای گرایش به انواع فساد فراهم سازد، مبانی اعتقادی همچون ایمان به خداوند متعال و معاد و به کارگیری تعلیمات عملی همچون صبر و قناعت، آستانه تحمل و ظرفیت درونی افراد را افزایش داده و از ارتکاب فساد باز خواهد داشت (رضایی زاده، ۱۳۹۲: ۴۳).

طراحی مدل سیستمی مبارزه با فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه

در این پژوهش بر اساس «تئوری محدودیت‌ها» به طراحی و بررسی مدل سیستمی مبارزه با فساد اداری که ایده اصلی آن بر مدیریت گلوگاه‌ها استوار است، پرداخته شده است. این نظریه به منظور رسیدن بهینه در افزایش بهره‌وری و سوددهی، کاهش ضایعات و زمان پرت و هزینه‌های زاید، حداکثر کردن کارایی و کارآمدی، مطرح شده است. به موجب تئوری محدودیت‌ها، هر سیستم، دست‌کم دارای یک محدودیت است که سیستم را از رسیدن به سطوح بالای عملکرد باز می‌دارد. بر اساس این تئوری، بیشتر معلول‌های نامطلوب سیستم، از تعداد اندکی علت اصلی تأثیر می‌پذیرد و در درازمدت باید به حذف علت‌های اصلی مشکل پرداخته شود. بر اساس این تئوری، مبارزه با فساد اداری زمانی جوابگوست که کوشیده شود گلوگاه‌های فساد اداری را در جامعه (در اینجا سازمان اوقاف و امور خیریه) و نظام اداری مشخص کرده و راهکارها معطوف به آن‌ها، شناسایی و ارائه گردند. مدل تحلیلی پژوهش بر مبنای تئوری محدودیت‌ها این است که تلاش می‌شود ابتدا عوامل کلیدی و گلوگاه‌های فساد اداری بازشناسی شود؛ سپس با مطالعه در منابع دینی و ارزشی، راهکارهای مبارزه با این عوامل کلیدی ارائه و تحلیل خواهد شد.

- عوامل کلیدی فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه

فساد سازمانی و اداری، در کنار ۳ فاکتور اصلی بوجود می‌آید که عبارتند از:

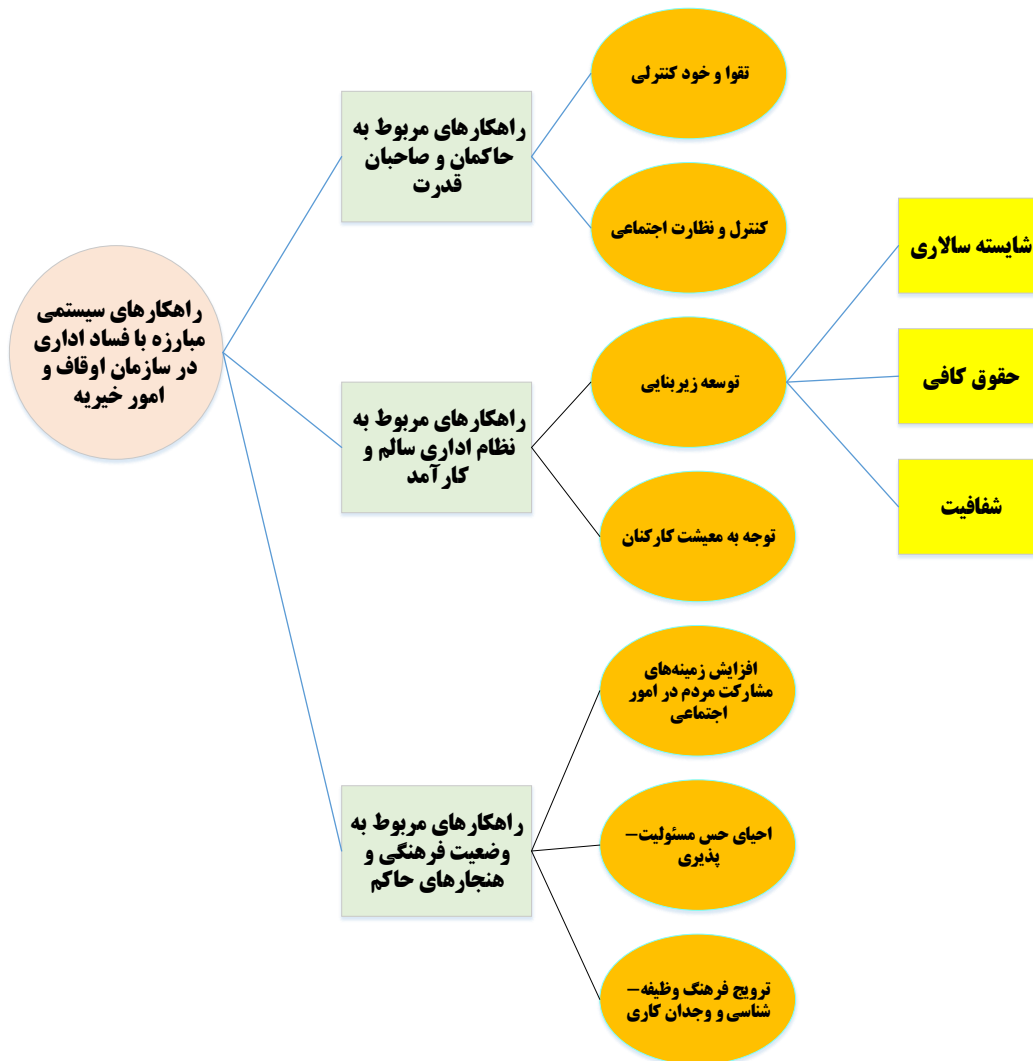
الف. صاحبان قدرت؛

ب. جامعه و وضعیت ارزش‌های حاکم بر جامعه؛

ج. سیستم حاکم بر روابط میان دو عنصر پیش گفته.

در بُعد حاکمان و دارندگان قدرت، عامل اصلی فساد، به استناد شواهد پژوهشی و مشاهدات عینی پژوهشگر، قدرت‌طلبی بی‌حد و حصر زمامداران امور، و پاسخ‌گویی کم یا عدم پاسخ‌گویی آنهاست. در بُعد مردمی، خاموشی وجدان عمومی و فقدان مسئولیت اجتماعی را می‌توان منشأ اصلی فساد تلقی کرد. در بُعد سیستمی و ساختاری نیز ابهام در قوانین، مقررات، رویه‌های اداری و فرایندها و فقدان شفافیت، برجسته‌ترین عامل می‌باشند.

مدل سیستمی پیشگیری از فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه

شکل ۱: راهکارهای سیستمی مبارزه با فساد اداری در اوقاف

معادله زیر، ارتباط فساد و فاکتورهای موثر گلوگاهی آن را نمایش می‌دهد:

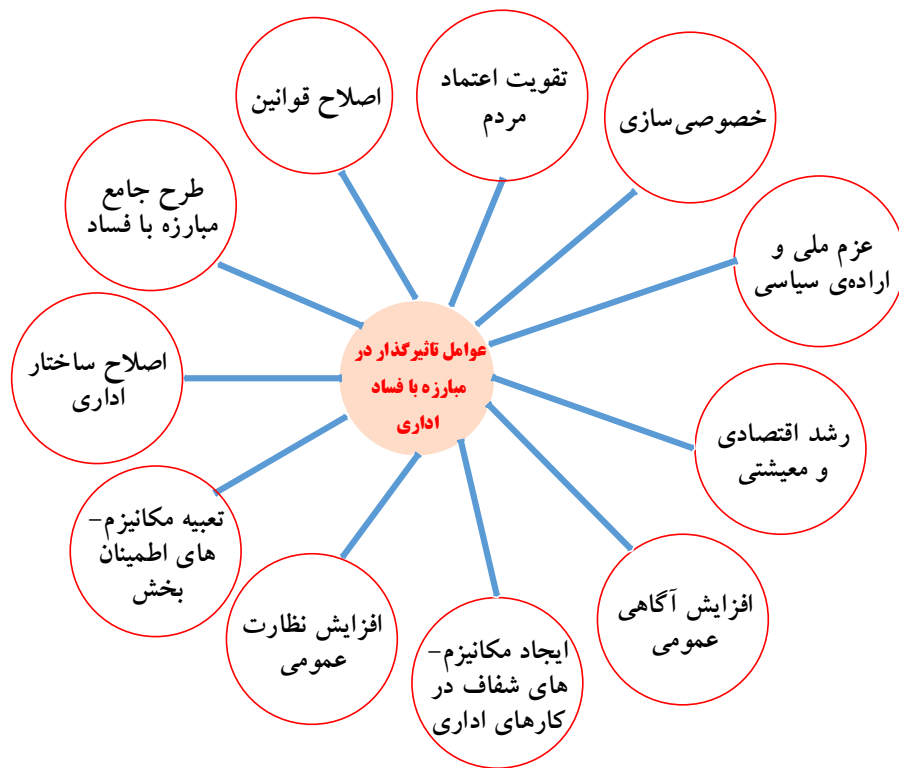
فساد = (انحصار قدرت + پنهان کاری) - (پاسخ‌گویی، شایسته‌سالاری، مسئولیت اجتماعی و شفافیت)

لذا جهت کاهش فساد در جامعه باید تلاش شود میزان انحصار قدرت در تولید و توزیع کالاها و خدمات کاهش یابد، از قدرت تصمیم‌گیرندگان کاسته شود و سیستم حسابرسی نیز بهبود پیدا کند. در شکل شماره ۱، راهکارهای مورد نظر برای مبارزه با فساد اداری در سه بخش بر محور سه عنصر یاد شده، دسته‌بندی و تدوین گردیده است. نکته قابل توجه اینکه برخی از راهکارها، کارکردی دوجانه دارند: یکی اینکه هم برای حاکمان و دارندگان قدرت و منصب سیاسی و اداری قابل استفاده است و هم برای مردم و ارباب رجوع؛ دیگر اینکه ممکن است راهکاری، هم در پیشگیری از فساد اداری نقش و تأثیر داشته باشد و هم بتوان از آن به‌عنوان راهی برای مبارزه با فساد استفاده کرد.

جدول ۱: آسیب‌شناسی نظام اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه

عناصر تعاملی فساد اداری	عوامل گلوگاهی	راهکارهای پیشگیری و مبارزه	نتایج
حاکمان و دارندگان قدرت و نفوذ	انحصار قدرت فقدان پاسخگویی	کنترل از بالا و برخورد با انحصار طلبان افزایش نظارت اجتماعی تقوا و خودکنترلی	کاهش فساد
وضعیت فرهنگی و هنجارهای حاکمه	ضعف اخلاق عمومی	بالا بردن و اعتمادسازی اجتماعی نهادسازی ایجاد یک محیط بازدارنده عدم تبعیض در برخوردها	کاهش فساد
نظام اداری تنظیم‌کننده روابط میان حاکمان و مردم	فقدان شایسته‌سالاری عدف شفافیت پایین بودن معاشات فقدان سیستم کنترل و نظارت	شایسته‌سالاری در عصب و نصب‌ها شفاف و ساده‌سازی قوانین و مقررات قاطعیت در برخورد با متخلفان	کاهش فساد

پیشنهاد راه حل جهت جلوگیری و کنترل مفاسد در تعدادی از فاکتورها خلاصه نمی‌شود و فاکتورهای زیادی در کنترل این مشکل موثر هستند.

شکل ۲: نمایش طرحوار فاکتورهای تاثیرگذار در مبارزه با مفاسد سازمانی-اداری در سازمان اوقاف

نتیجه‌گیری

در مجموع از یافته‌های این تحقیق به دست می‌آید که چنانچه مؤلفه‌های دین‌داری اسلامی به خوبی توسط مسلمانان به عمل درآید، بسیاری از عوامل شخصی فساد که ناشی از دنیاطلبی و مادی‌گرایی است، اصولاً بروز نخواهد کرد و در صورتی هم که عوامل بیرونی مانند عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... بر افراد فشار آورده و زمینه را برای گرایش به انواع فساد فراهم سازد، مبنای اعتقادی همچون ایمان به خداوند متعال و معاد و به کارگیری تعلیمات عملی همچون صبر و قناعت، آستانه تحمل و ظرفیت درونی افراد را افزایش داده و از ارتکاب فساد باز خواهد داشت. علاوه بر این، تعالیم و حیانی قرآن کریم و سیره معصومین (ع) هرگز برخورد سریع، خشن و کم‌اثر فضایی را توصیه نکرده‌اند، بلکه به جهت برخورداری از دید الهی و بشردوستانه و بر مبنای اصل قسط و عدالت اجتماعی، تمام ابعاد و زمینه‌های بروز فساد اداری را در نظر گرفته و سعی در از بین بردن ریشه‌های بنیادی آن داشته‌اند. موضوع مبارزه و پیشگیری و مقابله با فساد اداری یکی از مقولات مهم در سیاست جنایی کشورها است.

چگونگی تدوین یک سیاست جنایی خوب و موثر برای مقابله با فساد ویژه در سطح کارکنان دولت همیشه دغدغه دولت‌ها بوده است. زیرا فساد اداری علاوه بر وارد آوردن لطمات و صدمات جدی به نظام اقتصادی و رقابت سالم، گاه دارای جنبه امنیت و آسایش عمومی است و همزمان به اعتماد عمومی نسبت به دولت و نهادهای دولتی نیز صدمه وارد می‌آورد. عوامل موثر در سلامت یا آسیب‌پذیری مجموعه‌ی سازمان اوقاف علاوه بر آیین‌نامه‌ها و قوانین و مقررات، عبارتند از: کارکنان سازمان، واقفین، متولیان؛ مباشران؛ نظار و سطوح مسئولیت‌پذیری (از نظر شرعی و قانونی) احکام مترتب بر موقوفات و...

اصلاح نظام اداری و رویه‌های اجرایی و استفاده از ظرفیت‌های قانونی، یکی از روش‌های موثر مبارزه با مفاسد اداری و مالی است. با استفاده از ظرفیت‌های قانونی از قبیل سازمان بازرسی کل کشور و همچنین قانون مدیریت خدمات کشوری در فرآیند ارزیابی و بازرسی به منظور اصلاح شیوه‌های اجرایی به عنوان متولیان تحول اداری، در می‌یابیم که سازمان بازرسی و قانون خدمات مدیریت کشوری سازوکارهای مناسبی جهت مبارزه با فساد اداری و سوءاستفاده‌های مدیریتی و اداری هستند. در راستای ایجاد تحول و بازنگری در برابر مفاسد اداری و مالی، قانونی در سال ۱۳۹۰ تصویب گردید که مبنای آن، برنامه ارتقای سلامت اداری هیئت وزیران وقت مصوب ۱۳۸۲ می‌باشد. برای کنترل فساد باید عوامل تاثیرگذار بر فساد را کنترل نمود که در شکل شماره ۲ به آن اشاره شد. با کنترل عواملی از قبیل کاهش نابرابری درآمدی، افزایش پاسخگویی مقامات مربوطه، کاهش تورم، می‌توان از فساد اداری در سازمان اوقاف جلوگیری کرد.

بر اساس تئوری مورد استفاده در این پژوهش، بیشتر معلول‌های نامطلوب سیستم اوقاف و امور خیریه، دارای علل اصلی اندکی می‌باشند که در طولانی مدت باید به نسبت به رفع این علل مشکلات پرداخته شود. لذا تلاش برای جنگ و مبارزه با فساد زمانی پاسخگو خواهد بود که تلاش گردد گلوگاه‌های فساد در این سازمان را مشخص نموده و راهکارها را معطوف به آنها شناسایی و ارائه نماییم. بر این مبنای مشخص شد که فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه، حاصل وجود و تعامل عواملی چون انحصارطلبی، پنهان‌کاری، عدم شفافیت، فقدان شایسته‌سالاری و مسئولیت اجتماعی شهروندان است.

منابع

- اصفهانی، محمدحسین (۱۳۸۳). حاشیه مکاسب. پایه دانش، تهران، جلد سوم.
- افجه‌ای، علی کبر (۱۳۹۰). مدیریت اسلامی. تهران، جهاد دانشگاهی وحد علامه طباطبایی، چاپ نهم.
- امامی، حسن (۱۳۹۰). حقوق مدنی. تهران: نشر اسلامی، جلد اول.
- الوانی، مهدی، سلطانی عربشاهی (۱۳۸۱). مدیریت تطبیقی. دانشگاه پیام نور.
- العاملی، سیدجواد (۱۴۱۹). *مفتاح الکرامه*. انتشارات دانشگاه قم، شهر مقدس قم.
- امینیان مدرس، محمد (۱۳۸۱). *وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، آستان قدس رضوی*. بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۲۲). *استفتائات المنیره*. نجف، دارالکتب الاسلامیه.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (مقام معظم رهبری) (۱۳۱۸). *رساله اجوبه استفتائات*. تهران، شرکت چاپ ونشر بین‌الملل دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۸). *لغت‌نامه*. شرکت چاپ افست گلشن، تهران.
- فرج‌پور، مجید (۱۳۸۳). *توسعه نیافتگی کشورهای جهان سوم*. انتشارات دانشگاه امیرکبیر، تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۸). *مدنیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. قم، عدل‌الاول، ویرایش چهارم، چاپ پنجاه و هفتم.
- صبوری، منوچهر (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی سازمان‌ها، بروکرسی مدرن ایران*. تهران، انتشارات سخن، چاپ اول.
- رضایی‌زاده، محمدجواد (۱۳۹۲). *حقوق اداری ۱*. نشر میزان، چاپ اول، تهران.
- مهرپور، حسین (۱۳۸۸). *مجموعه نظریات شورای نگهبان: نظریات تفسیری و شرعی دوره اول از تیرماه ۱۳۵۹ تا تیرماه ۱۳۶۵*. تهران، نشر دادگستر، چاپ اول، جلد دوم.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۳). *پیشگیری عادلانه*
- نیک‌زاد، عباس (۱۳۹۵). *پاسخ به شبهات نظارت استصوابی*. قم، دفتر نظارت و بازرسی استان قم.
- نهج البلاغه
- همراهی، محمدجواد (۱۳۸۵). *قانون اساسی ایران*. دفتر انتشاراتی نگاه دانش، تهران، جلد دوم.